

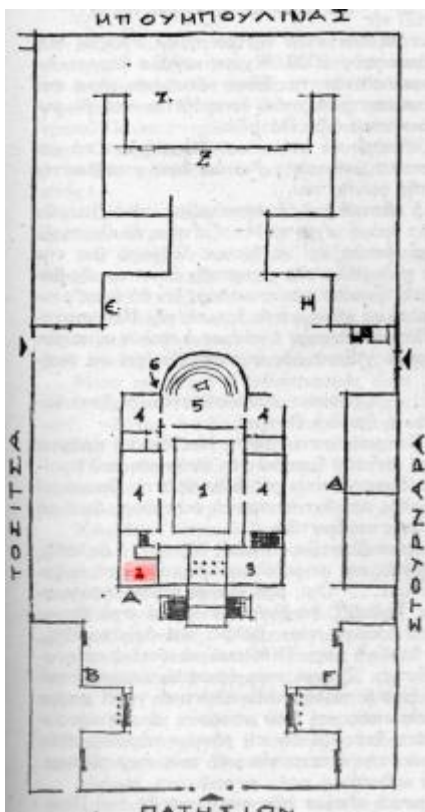
Το «Γενικό Λαϊκό Ιατρείο» του Πολυτεχνείου (Νοέμβριος 1973)

17 Νοεμβρίου 2013

40 ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΟΥ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟΥ

του Λεωνίδα Καλλιβρετάκη

Το πρόχειρο ιατρείο του Πολυτεχνείου είχε οργανωθεί σε ένα χώρο του πρώτου ορόφου της Αρχιτεκτονικής Σχολής, ήδη από το πρώτο βράδυ της κατάληψης, δηλαδή την Τετάρτη 14 Νοεμβρίου 1973, για να καλύψει περιπτώσεις μικροατυχημάτων και μικροαδιαθεσιών που είχαν ήδη παρουσιαστεί, όπως αναφέρει και ο υπεύθυνός του, 23χρονος τότε φοιτητής της Ιατρικής Γιώργος Παυλάκης.[1] Διαμορφώθηκαν βασικά μια αίθουσα αναρρωτηρίου για τις ελαφρότερες περιπτώσεις και μια αίθουσα αυτοσχέδιου χειρουργείου για τυχόν σοβαρότερα περιστατικά. Ως κλίνες χρησιμοποιούνταν οι πάγκοι και τα τραπέζια που υπήρχαν επιτόπου. Παράλληλα, στην αίθουσα διαλέξεων της Σχολής Καλών Τεχνών, μπαίνοντας από την πύλη της Πατησίων αριστερά, πιο κοντά στο μέτωπο των γεγονότων, λειτουργούσε από το απόγευμα της Παρασκευής, 16 Νοεμβρίου, ένας προωθημένος σταθμός πρώτων βοηθειών, κυρίως για επίδεση μικροτραυματισμών και άμεση αντιμετώπιση περιστατικών λιποθυμιών, δύσπνοιας και οφθαλμίων, εξαιτίας των δακρυγόνων αερίων.[2] Στο ιατρείο, σύμφωνα με ορισμένους αυτόπτες μάρτυρες, τα ονόματα των νοσηλευομένων καταχωρούνταν σε μια κατάσταση, η οποία χάθηκε ή έπεσε στα χέρια των αρχών, μετά την εισβολή.[3]

Κάτοψη του χώρου.
Το Ιατρείο με κόκκινο χρώμα

Μεταφορά τραυματία

Εθελοντές φοιτητές και γιατροί

Στο χώρο αυτό πρόσφεραν τις υπηρεσίες τους, πέραν του Παυλάκη, αρκετοί φοιτητές και φοιτήτριες, κυρίως της Ιατρικής, όπως ο Βασίλης Καπερώνης,[4] η Ευαγγελία Μαμαλάκη, η Αντωνία Χαρίτου[5] και ο Γεράσιμος Μπάλλας,[6] συνολικά δεκαπέντε με είκοσι άτομα,[7] ενώ το τελευταίο βράδυ προστέθηκαν και ορισμένοι γιατροί.

Αρχικά έσπευσαν δύο ορθοπεδικοί από το ΚΑΤ που δεν έγιναν γνωστά τα ονόματά τους,[8] και αργότερα εμφανίστηκαν ο ομότιμος καθηγητής χειρουργικής του Πανεπιστημίου Κωνσταντίνος Αλιβιζάτος,[9] ο ψυχίατρος Παναγιώτης Σακελλαρόπουλος,[10] ο φαρμακοποιός Αλέξανδρος Παναγόπουλος,[11] οι χειρουργοί Κώστας Κουτσής από το Λαϊκό Νοσοκομείο[12] και Χαντάτ,[13] αλλά και απλοί ιδιώτες, όπως η Λεφεντίτσα Κανταρά,[14] και βέβαια ο πράκτορας της ΚΥΠ Δημήτριος Πίμπας, ο οποίος, κατά δική του ομολογία, είχε διεισδύσει φορώντας λευκή μπλούζα, υποκρινόμενος τον ιατρό.[15]

Γιώργος Παυλάκης

Λεφεντίτσα Κανταρά

Το ζήτημα των νεκρών

Είναι ομόφωνη η πεποίθηση ότι ουδείς κτυπήθηκε από πυρά και, πολύ περισσότερο, ουδείς φονεύθηκε, απ' όσους βρίσκονταν μέσα στον ίδιο το χώρο του Πολυτεχνείου.[16] Ένα ζήτημα όμως που απασχόλησε ιδιαίτερα την προανάκριση και την κύρια ανάκριση (αλλά λιγότερο τη δίκη καθεαυτή) ήταν ο αριθμός των θυμάτων που, σύμφωνα με ορισμένους μάρτυρες, μεταφέρθηκαν χτυπημένα από χώρους εκτός του Πολυτεχνείου στο πρόχειρο νοσοκομείο τη βραδιά της 16ης προς 17η Νοεμβρίου, και ήταν είτε ήδη νεκροί, είτε βαριά τραυματίες που πέθαναν εκεί στη συνέχεια.

Είναι χαρακτηριστική καταρχάς η διαπίστωση ότι ούτε καν τα ίδια τα μέλη της Συντονιστικής Επιτροπής είχαν σαφή εικόνα του αριθμού των θυμάτων, γεγονός ωστόσο όχι τόσο ανεξήγητο, αν λάβει κανείς υπόψη τις χαώδεις συνθήκες των τελευταίων ωρών της κατάληψης του Πολυτεχνείου και τη ραγδαία εξέλιξη αλλεπάλληλων συνταρακτικών γεγονότων. Σε μια συζήτηση που έγινε ανάμεσά τους μετά τη μεταπολίτευση, η σύγχυση που επικρατεί είναι εμφανής:

«—Τι γινότανε στο νοσοκομείο;

—Ήρθανε [ενν. στη συνεδρίαση της Σ.Ε.] δύο γιατροί στις 12.30'. Ο ένας είχε ένα μαντήλι και ήταν χτυπημένος. Ήρθαν από το νοσοκομείο. Ο ένας μίλησε στα γαλλικά, ο άλλος μίλησε για νεκρούς. Δύο νεκρούς.

—Για το νοσοκομείο έχουν καταθέσει δύο γιατροί. Δύο φορές που τον είχα δει σε άσχημη κατάσταση, κατάλαβα ότι είχαν πεθάνει δυο τρεις. [...] Θυμάμαι ένα παιδί που είχε φάει μια ριπή στο καλάμι και ούρλιαζε, ενώ το πόδι του κρεμόταν.

—Εγώ πήγα στο νοσοκομείο όταν ήρθε ένας κοντός γιατρός στη Συντονιστική και λέει "Δεν μπορώ να κάνω τίποτε. Μου πεθαίνει ένας και θέλει εγχείρηση". Πάω μέσα μαζί του και μπαίνοντας μ' έπιασε ένας τραυματίας από το χέρι —είχε φάει μια ριπή— και μου είπε να ειδοποιήσω τον πατέρα του. Δεν ξέρω αν έζησε. [...]

–Στον κάτω όροφο κατεβάσανε νεκρούς;

–Δεν ξέρω.

–Ένας άλλος νεκρός; Αυτός από τα Τρίκαλα.

–Εγώ έχω μαρτυρία ανθρώπου από την Άρτα που κρύφτηκα στο σπίτι του. Μου είπε ότι σ' ένα έργο της ΕΔΟΚ-ΕΤΕΡ θάψανε δεκατρία πτώματα.

–Έχω εικόνες και από το Σάββατο. Μπροστά μου σκοτώσανε δύο.

–Το βράδυ της Παρασκευής είχε πολυβόλα η Σχολή Ευελπίδων που θεριζανε. Αφού βγήκαμε.

–Πρέπει να βρω μια κοπέλα να πάει να καταθέσει. Κυριακή μεσημέρι στην Αλεξάνδρας σκοτώσανε έναν άνθρωπο μπροστά στα μάτια της.

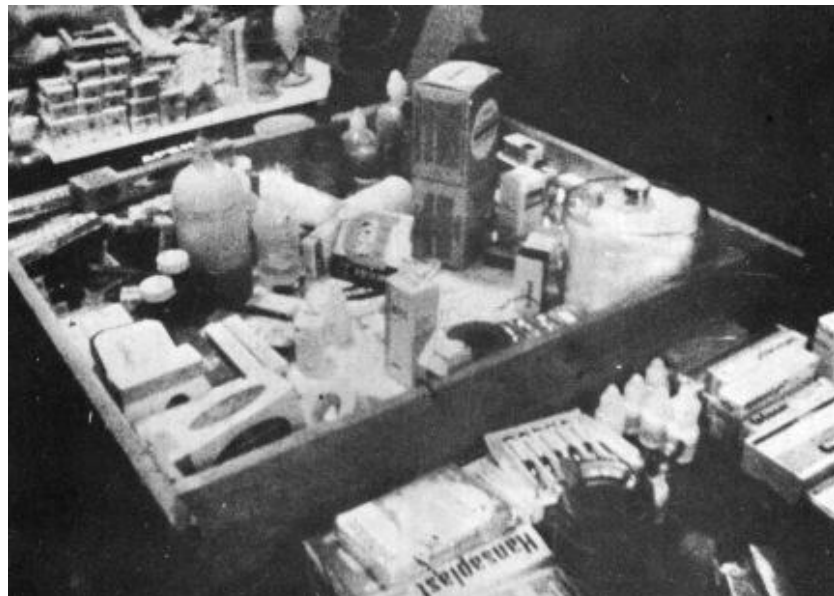
–Να κάνουμε έκκληση στους γονείς των θυμάτων να πάνε να καταθέσουν.

–Ο κόσμος δεν εμπιστεύεται τον Τσεβά.

–“Όταν ένας άνθρωπος ζει στην επαρχία και έχασε παιδί, φοβάται να καταθέσει [...]».[17]

Μαρτυρίες και καταθέσεις

Ο Γ. Παυλάκης, που κατά τεκμήριο πρέπει να είχε τη σφαιρικότερη εικόνα της κατάστασης, στην κατάθεσή του ενώπιον του Εφετείου Αθηνών το 1975, αλλά και σε κείμενο που έγραψε είκοσι χρόνια αργότερα, ανέφερε ότι στο ιατρείο μεταφέρθηκαν «νεκροί και πολλοί τραυματίες», χωρίς όμως ποτέ να προσδιορίσει αριθμούς.[18] Ασαφής στο σημείο αυτό είναι και η μαρτυρία της Αντωνίας Χαρίτου: «Θυμάμαι ένα παλικάρι, φοιτητή, χτυπημένο από σφαίρα στην καρδιά. Δεν γινόταν, δεν μπορούσα να προσφέρω καμιά βοήθεια, ήταν νεκρό. [...] Μετά τις πρώτες βοήθειες, φωνάζαμε τα ασθενοφόρα για τραυματίες και νεκρούς. Τους νεκρούς τους είχαμε σκεπασμένους με κουβέρτες και ό,τι βρίσκαμε».[19]

Στο προαύλιο του Πολυτεχνείου.

Τραυματίας μεταφέρεται προς το ασθενοφόρο

Ο καθηγητής Αλιβιζάτος, στην προανακριτική του κατάθεση στον εισαγγελέα Δ. Τσεβά, ανέφερε ότι, ανταποκρινόμενος σε τηλεφωνικές εκκλήσεις φοιτητών του, μετέβη στο Πολυτεχνείο «πριν από τα μεσάνυχτα» της Παρασκευής. Φτάνοντας στο «πρόσκαιρο νοσοκομείο», όπως το χαρακτηρίζει, διαπίστωσε ότι δεν υπήρχε άλλος χειρουργός, αλλά πολλοί φοιτητές και φοιτήτριες της Ιατρικής που πρόσφεραν τις υπηρεσίες τους. «Η τάξη», σημειώνει, «ήταν υποδειγματική, [υπήρχε] ομάδα για την καθαριότητα, άλλη για την τακτοποίηση του άφθονου φαρμακευτικού και χειρουργικού υλικού, ομάδες τραυματιοφορέων, κτλ.». Εκεί περιποιήθηκε κάποιους ελαφρά τραυματισμένους, ενώ οι

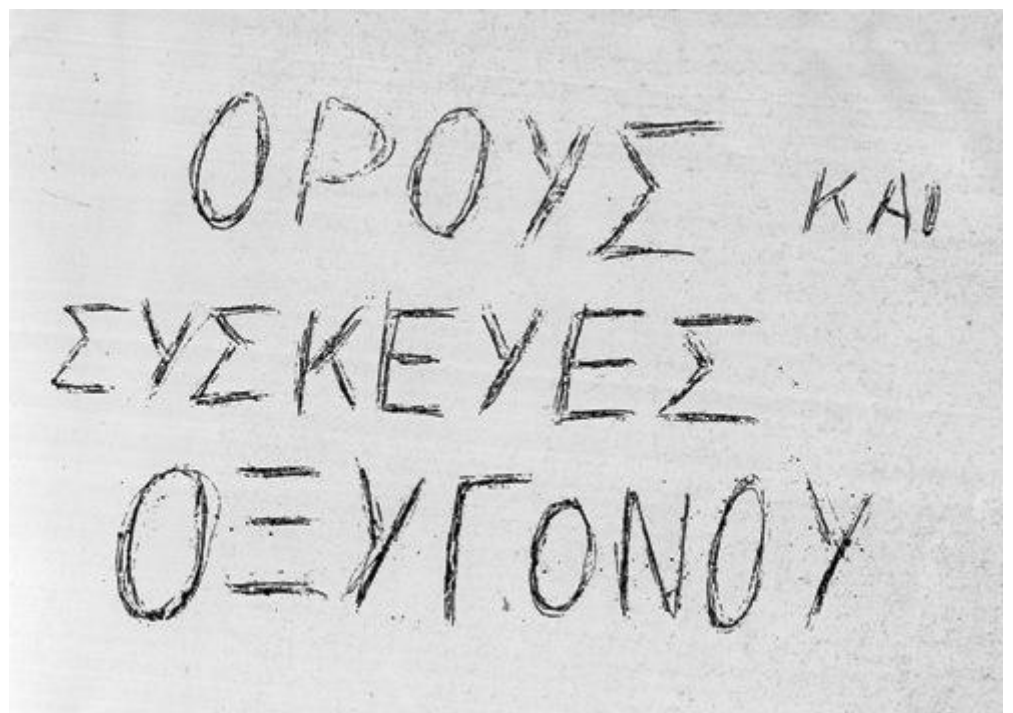
παριστάμενοι τον πληροφόρησαν ότι «προηγουμένως είχαν διακομιστεί βαρύτατα παθόντες τραυματίαι, αλλά είχαν ήδη μεταφερθεί σε νοσοκομεία με τα ασθενοφόρα του Ρυθμιστικού Κέντρου και του ΕΕΣ», επιπλέον δε ότι «υπήρξε και ένας νεκρός φοιτητής από σφαίρα». Συμπληρώνοντας στο σημείο αυτό την περιγραφή του κατά την κατάθεσή του ενώπιον του Εφετείου, ανέφερε ότι «στην σκάλα είδα αίματα και έμαθα πως ήσαν ενός νεκρού, του φοιτητού της Παντείου Γεωργίου Σαμούρα, υιού ιατρού των Πατρών. Η σφαίρα είχε διατρήσει τον λαιμό του και ο θάνατος είχε επέλθει ακαριαία». [20]

Ο ψυχίατρος Π. Σακελλαρόπουλος στη δική του κατάθεση ανέφερε ότι, ανταποκρινόμενος στις εκκλήσεις, έφθασε στο Πολυτεχνείο στις 23.30'-24.00' της Παρασκευής και κατευθύνθηκε στο πρόχειρο αναρρωτήριο. «Εκεί συνάντησα τον καθηγητή κ. Αλιβιζάτο και πολλούς φοιτητές της Ιατρικής. Στο αναρρωτήριο εκείνη τη στιγμή βρίσκονταν 6-7 τραυματίες. Μου είπαν ότι μέχρι εκείνη τη στιγμή υπήρχαν δύο νεκροί, [21] αλλά με παρεκάλεσαν να μην πω τίποτα για να μη δημιουργηθεί πανικός. Είχαν πυροβοληθεί από ελεύθερους σκοπευτές από την οδό Τοσίτσα».

Η εθελόντρια Λ. Κανταρά, η οποία είχε σπεύσει να παράσχει τη βοήθειά της στο αναρρωτήριο από τις 18.30' της Παρασκευής, στην κατάθεσή της ανέφερε ότι «στις 8.30' άρχισαν να μας φέρνουν τους ελαφρά τραυματίες από τα δακρυγόνα. Στις 11.20' μας έφεραν τον πρώτο νεκρό. Ήλθε ο κ. Αλιβιζάτος και μας έδωσε κουράγιο και συμβουλές. Είχαμε πολλούς τραυματίες. [...] Θυμάμαι έναν νεαρό με τραύμα στον αυχένα, που ήταν σε τρομερό χάλι». [22]

Ο φοιτητής Θόδωρος Καλούδης καταθέτοντας ανέφερε ότι «ένας φοιτητής μου είπε ότι έχουμε ένα νεκρό». [23] Αλλά και ο πράκτορας της ΚΥΠ Δ. Πίμπας, στην απολογία του στο Εφετείο, ανέφερε ότι μέσα στο Πολυτεχνείο είχε δει «ένα νεκρό, τραυματίες, κομμένα πόδια». [24] Ο Στέφανος Τζουμάκας, μέλος της Συντονιστικής Επιτροπής, κατέθεσε από την πλευρά του ότι «στην αίθουσα που είχε διαμορφωθεί σε λαϊκή κλινική, [25] στις 8.30' έφεραν δύο νεκρούς, ο ένας μάλιστα ήταν χτυπημένος στα γεννητικά του όργανα». [26] Ο Κώστας Λαλιώτης, επίσης μέλος της Συντονιστικής Επιτροπής, στην κατάθεσή του ανέφερε: «Ένας βαρύς τραυματισμός που κατάληξε σε θάνατο, ήταν ενός φοιτητή που είχε διαμπερές τραύμα στην καρωτίδα». Και πρόσθεσε: «Μου είχε δοθεί ένας κατάλογος με 3-4 ονόματα νεκρών από το ιατρείο. Όταν όμως με συνέλαβαν μετά και με έβαλαν στην κλούβα της αστυνομίας, μάσησα και κατάπια το χαρτάκι με τα ονόματα». Ανέφερε επίσης ότι «τραυματίες υπήρχαν πολλοί», σε πιεστικές όμως ερωτήσεις της έδρας να προσδιορίσει τον αριθμό τους, αρχικά επέμεινε ότι δεν μπορούσε να υπολογίσει, αλλά όταν ρωτήθηκε προκλητικά «πόσοι ήταν, πέντε, δέκα;», απάντησε «ούτε πέντε, ούτε δέκα ήταν, πάνω από πενήντα». [27]

Ο φοιτητής της Νομικής Κωνσταντίνος Κούτρας κατέθεσε στο Εφετείο ότι «κατά τις 9 περίπου άρχισαν να μεταφέρονται μέσα στο Πολυτεχνείο οι πρώτοι τραυματίες από σφαίρες». Σε ερώτηση του Προέδρου, απάντησε ότι «εγώ υπολογίζω τους τραυματίες σε 30 που έφεραν στο Πολυτεχνείο, ως επίσης και 3 νεκρούς που υπέκυψαν εντός του Πολυτεχνείου». Αυτή η φράση δημοσιεύθηκε στις εφημερίδες με τέτοιο τρόπο ώστε έδινε την εντύπωση ότι αναφερόταν σε 30 νεκρούς εντός του Πολυτεχνείου. [28]

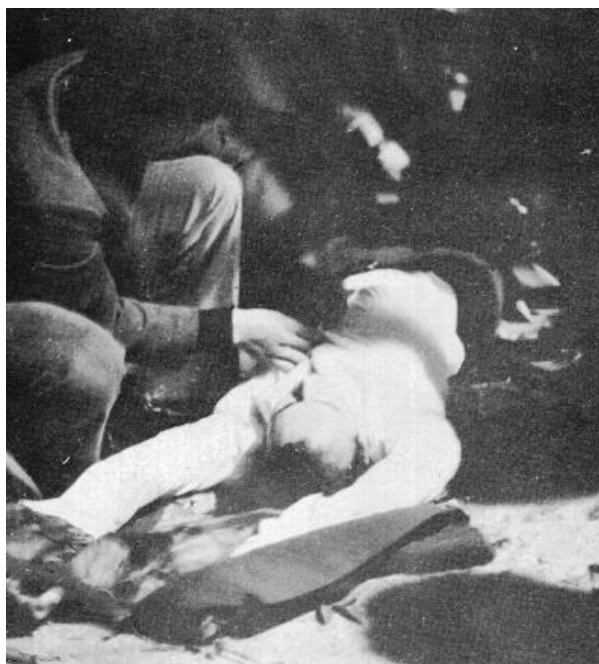
Είναι ενδεικτικό ότι οι περισσότερες από τις προαναφερόμενες μαρτυρίες κάνουν λόγο για έναν με τρεις νεκρούς. Μοναδικές εξαιρέσεις αποτελούν δύο μαρτυρίες που θα παραθέσουμε στη συνέχεια, οι οποίες εκτινάσσουν τον αριθμό στα ύψη.

Ο φαρμακοποιός Αλέξανδρος Παναγόπουλος κατέθεσε κατά την προανάκριση ότι, όταν γύρω στα μεσάνυκτα της Παρασκευής επισκέφθηκε με τη σύζυγό του το ιατρείο του Πολυτεχνείου για να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους, «ιδίους όμμασιν αντελήφθη την ύπαρξιν τριών (3) νεκρών και μιας γυναικός θανασίμως τραυματισθείσης», ενώ από μέλη της Συντονιστικής Επιτροπής έλαβε την πληροφορία «ότι είχαν και οκτώ (8) εισέτι νεκρούς, τα πτώματα των οποίων είχαν τοποθετηθή και εφυλάσσοντο εις παρακείμενον χώρον ίνα μη υποπέσουν εις αντίληψιν των σπουδαστών και προκληθή πανικός».[29]

Ο Αλ. Παναγόπουλος δεν κλήθηκε στη δίκη του Πολυτεχνείου, είχε όμως την ευκαιρία να μιλήσει σε μια συνέντευξη που έδωσε 27 χρόνια αργότερα, εκθέτοντας διά μακρών τις εμπειρίες του και μάλιστα εμπλουτισμένες με αρκετές πρόσθετες λεπτομέρειες. Στο δημοσίευμα αυτό ο ρόλος του αναβαθμίζεται αισθητά, καθώς χαρακτηρίζεται ως «ο γιατρός του Πολυτεχνείου που τη βραδιά της 17ης Νοέμβρη του 1973 έσωζε ζωές κλαίγοντας». Ο ίδιος προσθέτει τα εξής:

«Τη βραδιά του μακελειού ήμουν μαζί με μια ειδικευόμενη χειρουργό και ένα φοιτητή της ιατρικής στο πρόχειρο ιατρείο που είχε στηθεί μέσα στο Πολυτεχνείο. Η γυναίκα μου[30] ήταν στο σπίτι της Βέμπο, απέναντι, όπου είχαμε ένα σταθμό επιδέσεως τραυμάτων. Θυμάμαι αίματα παντού και κραυγές και κλάματα και πανικό. Ένας φοιτητής από την αντιπροσωπεία της Πάτρας πέθανε στα χέρια της γυναίκας μου [...]. Ήταν κι ένας με έναν ορό στο χέρι, πριν ακόμη γίνει το μεγάλο μακελειό, που τον κατέβαζαν από τις σκάλες. Μόλις τον είδα είπα “Πού τον πάτε. Είναι ήδη νεκρός”. Μου έκαναν νεύμα να σωπάσω. Ήταν κι άλλοι 17 νεκροί στα υπόγεια, αλλά κανείς δεν έπρεπε να το μάθει, για να μην χάσει το ηθικό του ο κόσμος. Το τραγικό ήταν πως κατέστρεφαν τις ταυτότητες, για να μην κυνηγήσει μετά η αστυνομία τους συγγενείς τους. Γι’ αυτό ποτέ δεν μάθαμε πόσοι και ποιοι ήταν οι νεκροί του Πολυτεχνείου».[31] Από 12 (3+1+8) συνεπώς, οι νεκροί αυξήθηκαν στα χρόνια που μεσολάβησαν ανάμεσα στην κατάθεση και τη συνέντευξη του, φθάνοντας τους 19 (1+1+17), προσεγγίζοντας έτσι τον αριθμό που υποστήριζε εξ αρχής ο επόμενος μάρτυρας.

Το μέλος της Συντονιστικής Επιτροπής Στέλιος Λογοθέτης είχε πράγματι καταθέσει στον Τσεβά «περί είκοσι δύο (22) πτωμάτων, άτινα ο ίδιος προσωπικώς αντελήφθη». Ένα χρόνο αργότερα, ενώπιον του Εφετείου (20 Νοεμβρίου 1975), ο Λογοθέτης ανέφερε ότι «γύρω στις 8.00’ το βράδυ της Παρασκευής, άρχισαν να μας φέρνουν μέσα στο Πολυτεχνείο νεκρούς και τραυματίες», και πρόσθεσε ότι, «μετά τα γεγονότα του Πολυτεχνείου κάναμε έρευνα και διαπιστώσαμε ότι τα θύματα ήσαν 22 νεκροί και αρκετοί τραυματίες, οι οποίοι δεν εμφανίζονται, διότι εφοβούνται». Αυτή η διατύπωση αφήνει το περιθώριο να εκληφθεί ότι ο αριθμός αναφέρεται στο σύνολο των νεκρών των γεγονότων, αλλά η ερμηνεία αυτή ακυρώθηκε από τον ίδιο λίγο αργότερα όταν, σε ερώτηση του συνηγόρου του Δ. Ιωαννίδη «οι νεκροί του Πολυτεχνείου πού πήγαν;», φέρεται να απαντά ότι «κατέθεσα [ενν. στον Τσεβά] για 22 πτώματα. Το πού πήγαν το γνωρίζουν οι αστυνομικοί και τα όργανα της ΕΣΑ που μπήκαν μέσα στο Πολυτεχνείο».[32]

Να σημειώσουμε στο σημείο αυτό ότι η έρευνα έχει πιστοποιήσει μέχρι στιγμής ότι τουλάχιστον τέσσερις από τους εικοσιτέσσερις τεκμηριωμένους νεκρούς των ημερών εκείνων, κτυπήθηκαν από τα πυρά των δυνάμεων ασφαλείας στην ευρύτερη περίμετρο του Πολυτεχνείου, τις βραδυνές ώρες της Παρασκευής, 16 Νοεμβρίου. Πρόκειται για τον 17χρονο μαθητή Διομήδη Κομνηνό, την 22χρονη Νορβηγίδα φοιτήτρια Toril Margrethe Engeland, τον 26χρονο ιδιωτικό υπάλληλο Βασίλη Φάμελλο και τον 22χρονο φοιτητή της Παντείου Γιώργιο Σαμούρη. Ο τελευταίος έχει διαπιστωθεί ότι πράγματι μεταφέρθηκε στο ιατρείο του Πολυτεχνείου και δεν αποκλείεται το ίδιο να συνέβη και σε κάποιους από τους υπόλοιπους. Ταυτόχρονα είναι γεγονός ότι στο χώρο του Πολυτεχνείου μεταφέρθηκαν και αρκετοί αιμόφυρτοι τραυματίες από σφαίρες (έχουν ταυτοποιηθεί επωνύμως τουλάχιστον δεκαέξι που τελικώς επιβίωσαν), ορισμένοι από τους οποίους είχαν χάσει τις αισθήσεις τους. Όλη αυτή η εικόνα εξηγεί ενδεχομένως την πεποίθηση κάποιων μαρτύρων για τον αριθμό των νεκρών.[33]

Η ύστατη ώρα

Οι τελευταίες στιγμές του πρόχειρου νοσοκομείου περιγράφονται από αρκετούς μάρτυρες. Ο Κώστας Λαλιώτης αναφέρει: «[Μετά την εισβολή] μαζί μ' ένα λοχαγό, υπολοχαγό δεν θυμάμαι τον βαθμό του, πήγαμε στο νοσοκομείο και εγώ ζήτησα να μείνουμε μέσα στο Πολυτεχνείο οι τραυματίες και οι γιατροί, αλλά η πρόταση αυτή δεν έγινε δεκτή».[34]

Η Λεφεντίτσα Κανταρά: «Θυμάμαι την Πέπη Ρηγοπούλου που την έφεραν αιμόφυρτη [...]. Ο υπεύθυνος αξιωματικός των ΛΟΚ μας φέρθηκε πολύ καλά. Αντίθετα οι στρατιώτες όρμησαν πάνω στα φάρμακα και με τις ξιφολόγχες τους άρχισαν να τα σχίζουν. “Τί κάνετε”, τους φώναξα, “με αυτά τα φάρμακα μπορούν να περάσουν 7 χωριά”. Εκείνη τη στιγμή μπήκαν οι αστυνομικοί. Όρμησαν πάνω στους ορρούς που είχαμε στους βαριά τραυματίες και τους έσπασαν. Άρχισαν να χτυπούν όποιον εύρισκαν, ακόμη και τους τραυματισμένους. Κρατούσαν κάτι τεράστια ρόπαλα στο αριστερό χέρι και το περιστροφή στο δεξί. [...]».[35]

Ο ψυχίατρος Π. Σακελλαρόπουλος, μετά την είσοδο του άρματος βοήθησε στην περίθαλψη της Πόπης Ρηγοπούλου. Προσέθεσε ότι «όσο περνούσε η ώρα και η κατάσταση είχε εκτονωθεί, η συμπεριφορά της αστυνομίας γινόταν περισσότερο σκαιά. Ακόμα και μέσα στο αναρρωτήριο κτυπούσαν». Ανέφερε ότι εγκατέλειψε τελευταίος το αναρρωτήριο συνοδεύοντας τραυματία, αλλά κατά την έξοδο οι αστυνομικοί επετέθησαν εναντίον του και τον έριξαν από το φορείο, ενώ ο τραυματιοφορέας φοιτητής έχασε τις αισθήσεις του.[36]

Το μικρό αυτό σημείωμα δεν επιχειρεί να καλύψει παρά ακροθιγώς και με πολλές ελλείψεις την (ανολοκλήρωτη ακόμη, όπως και τόσες άλλες) ιστορία του ιατρείου του Πολυτεχνείου. Όσα συνέβησαν εκείνο το βράδυ στον μικρό του χώρο ρίχνουν, νομίζω, ένα ιδιαίτερο φως σε μερικές από τις πιο δραματικές στιγμές της εξέγερσης του Νοεμβρίου του 1973. Οι αντιφάσεις των μαρτυριών, από την άλλη μεριά, αναδεικνύουν ανάγλυφα τα προβλήματα που πρέπει να αντιμετωπίσει ο ερευνητής, προκειμένου να προσεγγίσει ψύχραιμα τα γεγονότα.

Ο Λεωνίδας Καλλιβρετάκης είναι ιστορικός, διευθυντής ερευνών στο Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών.

Οι φωτογραφίες του κειμένου προέρχονται από το Αρχείο του Λεωνίδα Καλλιβρετάκη.

ΠΗΓΕΣ

Καταθέσεις των Κ. Αλιβιζάτου, Θ. Καλούδη, Λ. Κανταρά, Κ. Κούτρα, Κ. Λαλιώτη, Στ. Λογοθέτη, Γ. Ν. Παυλάκη, Π. Σακελλαρόπουλου, Στ. Τζουμάκα και απολογία Δ. Πίμπα στο Εφετείο το 1975, όπως παρατίθενται από τον Περικλή Ροδάκη (επιμ.), *Η δίκη του Πολυτεχνείου-πλήρη πρακτικά*, Αθήνα 1976.

Γ. Παυλάκης, «Κομμάτια κι αποσπάσματα», στο συλλογικό τόμο του Δημήτρη Παπαχρήστου, *Εκ των υστέρων 19+1*, Αθήνα 1993.

Αντωνία Χαρίτου, «Το ιατρείο», στο Γ. Γάτος (επιμ.), *Πολυτεχνείο '73-Ρεπορτάζ με την Ιστορία*, τ. Α', Αθήνα 2002.

Νίκος και Βούλα Καστρινού, *Πολυτεχνείο '73. Προσωπική μαρτυρία*, Αθήνα 1974.

Λουκάς Θ. Αποστολίδης, *Μαρτυρία από το ματωμένο φοιτητικό κίνημα 1967-1974*, Αθήνα 1974.

Βαγγέλης Αγγελής και Ολύμπιος Δαφέρμος, *Όνειρο ήταν*, Αθήνα 2003.

Λεωνίδας Καλλιβρετάκης, «Πολυτεχνείο 1973. Το ζήτημα των θυμάτων: νεκροί και τραυματίες», Γ. Γάτος (επιμ.), *Πολυτεχνείο '73. Ρεπορτάζ με την Ιστορία*, τ. Β', Αθήνα 2004.

Συνεντεύξεις στο πλαίσιο της σχετικής έρευνας του ΕΙΕ.

[1] Βλ. κατάθεση Γ. Ν. Παυλάκη στο Εφετείο το 1975, όπως παρατίθεται από τον Περικλή Ροδάκη (επιμ.), *Η δίκη του Πολυτεχνείου-πλήρη πρακτικά*, (στο εξής *Πρακτικά*), Αθήνα 1976, τ. 3^{ος}, σ. 999, τ. 5^{ος}, σ. 1893, αλλά και Γ. Παυλάκης, «Κομμάτια κι αποσπάσματα», στο συλλογικό τόμο με επιμέλεια του Δημήτρη Παπαχρήστου, *Εκ των υστέρων 19+1*, Αθήνα 1993, σ. 256. Σύμφωνα με την Αντωνία Χαρίτου και το Νίκο Καστρινό, αυτό συνέβη την Πέμπτη* βλ. Αντωνία Χαρίτου, «Το ιατρείο», Γ. Γάτος (επιμ.), *Πολυτεχνείο '73-Ρεπορτάζ με την Ιστορία*, Αθήνα 2002, τ. 1^{ος}, σ. 235* Νίκος και Βούλα Καστρινού, *Πολυτεχνείο '73-προσωπική μαρτυρία*, Αθήνα 1974, σ. 17. Ο Γιώργος Παυλάκης συνελήφθη και κακοποιήθηκε μετά την εισβολή. Σήμερα εργάζεται στο Εθνικό Ινστιτούτο Καρκίνου των ΗΠΑ.

[2] *Πρακτικά*, τ. 1^{ος}, σ. 257, τ. 2^{ος}, σ. 831-832, τ. 5^{ος}, σ. 1828-1829.

[3] «*Την πήρε η ΕΣΑ*» σύμφωνα με τον Γ. Παυλάκη (*Πρακτικά*, τ. 3^{ος}, σ. 999, τ. 5^{ος}, 1893)* πρβλ. και την κατάθεση της Λ. Κανταρά στο Εφετείο: «*Είχαμε κατάσταση με τα ονόματα των τραυματιών, και το όνομα του νεκρού, αλλά την χάσαμε όταν μας έβγαλαν έξω*» (*Πρακτικά*, τ. 2^{ος}, σ. 831-832, τ. 4^{ος}, σ. 1828-1829). Ο Κώστας Λαλιώτης καταθέτει μια άλλη εκδοχή: «*Μου είχε δοθεί ένας κατάλογος με 3-4 ονόματα νεκρών από το ιατρείο. Όταν όμως με συνέλαβαν μετά και με έβαλαν στην κλούβα της αστυνομίας, μάσησα και κατάπια το χαρτάκι με τα ονόματα*» (*Πρακτικά*, τ. 2^{ος}, σ. 603). Πάντως, από προσωπική εμπειρία, πρέπει να σημειώσω εδώ ότι σίγουρα η όποια καταγραφή δεν ήταν γενικευμένη και, σε κάθε περίπτωση, δεν αφορούσε ελαφρούς τραυματισμούς.

[4] Στέλεχος του φοιτητικού κινήματος, είχε συλληφθεί επί δικτατορίας. Εργάζεται και αυτός σήμερα στις ΗΠΑ ως ψυχίατρος* βλ. την εφημ. *Τα Νέα*, 13.7.1973* πρβλ. Αντωνία Χαρίτου, *ό.π.*, σ. 235.

[5] Τότε μέλος της Αντι-ΕΦΕΕ. Σήμερα εργάζεται ως παιδίατρος νεογνολόγος σε μαιευτήριο της Αθήνας.

[6] Κακοποιήθηκε και συνελήφθη από την αστυνομία μετά την εισβολή. Σήμερα εργάζεται ως χειρουργός στην Αθήνα* βλ. συνέντευξή του στον συγγραφέα.

[7] Αντωνία Χαρίτου, *ό.π.*, σ. 235-236.

[8] Αντωνία Χαρίτου, *ό.π.*

[9] Κακοποιήθηκε τόσο αυτός όσο και η σύζυγός του από τους αστυνομικούς κατά την έξοδό τους από το Πολυτεχνείο. Ήταν τότε 67 ετών. Πέθανε το 1997.

[10] 46 ετών το 1973.

[11] Βλ. κατάθεση Αλ. Παναγόπουλου στο πλαίσιο της προκαταρκτικής εξέτασης του εισαγγελέα Δ. Τσεβά* αντίγραφο του πορίσματος Τσεβά (14.10.1974) στο αρχείο ιστορικής τεκμηρίωσης ΕΙΕ.

[12] Βλ. Γ. Παυλάκης, «Κομμάτια κι αποσπάσματα», *ό.π.*, σ. 256-258.

[13] Δεν έχουμε εντοπίσει άλλα στοιχεία του.

[14] Λεφεντίτσα Μ. Κανταρά, σύμβουλος έρευνας αγοράς, 36 ετών το 1973. Συνελήφθη και κακοποιήθηκε μετά την εισβολή.

[15] Βλ. απολογία Δ. Πίμπα στο Εφετείο (*Πρακτικά*, τ. 3^{ος}, σ. 1216-1218, τ. 5^{ος}, σ. 1988-1989).

[16] Πρβλ. και το πόρισμα Τσεβά (*ό.π.*): «*Ουδείς απολύτως εκ των σπουδαστών του Πολυτεχνείου εφονεύθη κατά το ανωτέρω τριήμερον*», με μόνη εξαίρεση την κατάθεση του Λεωνίδα Ανωμερίτη «*περί θανασίμου τραυματισμού νεαρής μαθητριάς, εντός του χώρου του Πολυτεχνείου ευρισκομένης, [...] δια βλήματος ριφθέντος εκ του εκτός του Πολυτεχνείου χώρου*», που όμως δεν διασταυρώθηκε από καμία άλλη πηγή.

[17] Η συνάντηση έγινε το φθινόπωρο του 1974 στο σπίτι το Γιάννη Σταμέλου, εν όψει των καταθέσεών τους στον εισαγγελέα Τσεβά. Στο κείμενο δεν φαίνεται ποιος μιλά κάθε φορά. Δημοσιεύθηκε στην *Ελευθεροτυπία*, 23-

29.11.1977 και αναδημοσιεύεται από τους Βαγγέλη Αγγελή και Ολύμπιο Δαφέρμο, *Όνειρο ήταν*, Αθήνα 2003, σ. 163-164.

[18] *Πρακτικά*, τ. 3^{ος}, σ. 999, τ. 5^{ος}, σ. 1893* Γ. Παυλάκης, «Κομμάτια κι αποσπάσματα», *ό.π.*, σ. 258.

[19] Αντωνία Χαρίτου, *ό.π.*, σ. 236-237.

[20] *Πρακτικά*, τ. 1^{ος}, σ. 256-258, τ. 2^{ος}, σ. 550-552, τ. 4^{ος}, σ. 1734-1736.

[21] Στο δημοσιογραφικό ρεπορτάζ αναφέρονται τρεις νεκροί (*Πρακτικά*, τ. 1ος, σ. 464), αλλά στα στενογραφημένα πρακτικά της δίκης αναφέρονται δύο (*Πρακτικά*, τ. 4ος, σ. 1720).

[22] *Πρακτικά*, τ. 2^{ος}, σ. 831-832, τ. 5^{ος}, σ. 1828-1829.

[23] *Πρακτικά*, τ. 2^{ος}, σ. 492, τ. 4^{ος}, σ. 1723-1725.

[24] *Πρακτικά*, τ. 3^{ος}, σ. 1216-1218, τ. 5^{ος}, σ. 1988-1989.

[25] «Λαϊκή κλινική» ονομάζει το αναρρωτήριο και ο Νίκος Καστρινός, *ό.π.*, σ. 27. Ο Γ. Παυλάκης «Κομμάτια κι αποσπάσματα», *ό.π.*, σ. 257, αναφέρει ότι είχε γράψει στην είσοδο την επιγραφή «Πρώτο Γενικό Λαϊκό Ιατρείο».

[26] *Πρακτικά*, τ. 3^{ος}, σ. 1083-1084, τ. 5^{ος}, σ. 1933-1934. Πρβλ.: «*Δυό παιδιά είναι τραυματισμένα πολύ σοβαρά. Ο ένας ήταν κτυπημένος στη κοιλιά του, κοντά στα γεννητικά όργανα και ο άλλος στο λαιμό*», Λουκάς Θ. Αποστολίδης, *Μαρτυρία από το ματωμένο φοιτητικό κίνημα 1967-1974*, Αθήνα 1974, σ. 116.

[27] *Πρακτικά*, τ. 2^{ος}, σ. 603.

[28] Βλ. λ.χ. την εφημ. *Το Βήμα* (1.11.1975): «*Πρέπει να υπήρξαν μέσα στο Πολυτεχνείο τουλάχιστον 30 νεκροί και πάρα πολύ βαρύτατα τραυματισμένοι*»* πρβλ. *Πρακτικά*, τ. 2^{ος}, σ. 682.

[29] Πόρισμα Τσεβά, *ό.π.*

[30] Βασιλική Ράπτου.

[31] Εφημ. *Έθνος*, 17.11.2000.

[32] Πόρισμα Τσεβά, *ό.π.** πρβλ. *Πρακτικά*, τ. 3^{ος}, σ. 997-998, τ. 5^{ος}, σ. 1892.

[33] Για μια σύνοψη του ζητήματος, βλ. Λεωνίδας Καλλιβρετάκης «Πολυτεχνείο 1973-Το ζήτημα των θυμάτων: νεκροί και τραυματίες», Γ. Γάτος (επιμ.), *Πολυτεχνείο '73- Ρεπορτάζ με την Ιστορία*, εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα 2004, τ. 2^{ος}, σ. 38-55.

[34] *Πρακτικά*, τ. 2^{ος}, σ. 603.

[35] *Πρακτικά*, τ. 2^{ος}, σ. 831-832, τ. 5, σ. 1828-1829* πρβλ. Αντωνία Χαρίτου, *ό.π.*, σ. 238: «*Αξίζει, τέλος να σημειώσω ότι τα πάρα πολλά και πανάκριβα φάρμακα και άλλα φαρμακευτικά υλικά που υπήρχαν στο 'ιατρείο', το ίδιο εκείνο πρωινό εξαφανίστηκαν, γίνανε πλιάτσικο*».

[36] Ανέφερε επίσης ότι στα κρατητήρια της Ασφάλεια απεβίωσε ένας τραυματίας, απ' ότι συμπέρανε από τους ήχους που άκουγε και από το γεγονός ότι στη συνέχεια (15.30' του Σαββάτου) είδε ένα φορείο «*που πάνω του ήταν ένας άνθρωπος σκεπασμένος*», ο οποίος «*προφανώς ήταν νεκρός. Ο άνθρωπος αυτός*», συμπλήρωσε, «*δεν υπάρχει στον κατάλογο των νεκρών και μέχρι σήμερα παραμένει άγνωστη η ταυτότητά του*». Βλ. *Πρακτικά*, τ. 1^{ος}, σ. 464-468, τ. 2^{ος}, σ. 485-487, τ.4^{ος}, σ. 1720-1721.